

УДК 069.231.73.(477-25): XIX ст.

Н.В. Пархоменко
(м. Київ)

ІСТОРИЧНІ РЕЛІКВІЇ КИЄВА – ТВОРИ ХУДОЖНЬОГО МЕТАЛУ XIX ст. (у фондах НХМУ)

Статтю присвячено дослідженню історичних реліквій Києва, що зберігаються в фондосховищах Національного художнього музею України. Основну увагу автор дослідження акцентує на експонатах, що представляють собою твори художнього металу.

Статья посвящена исследованию исторических реликвий Киева, хранящиеся в фондохранилищах Национального художественного музея Украины. Основное внимание автор исследования акцентирует на экспонатах, представляющих собой произведения художественного металла.

The article investigates the historical relics of Kyiv, which are stored in the Repository of the National Art Museum of Ukraine. The main attention in the article is been devoted to works of art metal.

Ця стаття виникла внаслідок досліджень пам'яток, котрі знаходяться в фондосховищах Національного художнього музею України ще із дореволюційних часів, а також з 1920-х – 1930-х рр. До них не було доступу ні працівникам музею, ні фахівцям-мистецтвознавцям у цій галузі, як наприклад, М.Петренкові. На жаль, у своїй книзі «Українське золотарство» (К., 1970) він не зміг вмістити безліч важливих для науки творів. Адже його просто не пустили для роботи в фонди. Впродовж усіх цих років вони не реставрувалися, вкривалися пилюкою та грибком, внаслідок чого іконопис під окладами виявився майже зруйнованим. Кілька поколінь студентів художніх вузів, вітчизняних митців вирости і не бачили цих шедеврів українських майстрів XVIII–XIX ст.

Під час дослідження були використано архіви Інституту археології НАНУ (фонд Д.Щербаківського) й Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Рильського (фонд Ф.Ернста). Внаслідок цього вдалося встановити первісне місцезнаходження пам'ятки, з котрої саме остання церква, хто врятував її.

В архіві Д.Щербаківського знаходяться акти конфіскації ікон із церков Києва при їх закритті – з Михайлівського, Видубицького Братського монастирів, і Києво-Печерської Лаври. На цих архівних свідченнях побудовано дану публікацію, що присвячена в основному творам першої половини XIX ст. (оскільки твори XVIII ст. уже висвітлені автором в окремих попередніх статтях).

Отже, першою у 1990-х рр. важливою несподіваною знахідкою стало відкриття вкритого пилюкою якогось покоробленого великого (172,5×72) мета-

левого артефакту (списаного, судячи з інвентарного номера, до п'ятої категорії музейного мотлоху – інв. № 0215).

Це, як виявилось, була надгробна плита з поховання голови великого князя Володимира (!), котру давно розшукували, вважалось, що остання загинула. Вона містилася відповідно до дореволюційних описів Києво-Печерської Лаври, зокрема Є.Болховітінова, у правому крилі Свято-Успенського собору й була встановлена 1825 р.

Це велика, у людський зріст, орнаментована металева плита св. Володимира у горностаєвій мантиї, з карбованим орнаментом; обличчя з закритими очима та сивою бородою намальовано олійними фарбами. По обидві сторони голови з німбом карбований напис: «Великий князь Владимиръ, нареченный в крещении Василием».

Автором пам'ятки, на нашу думку, міг бути відомий київський майстер по металу початку XX ст. – С.І.Стрельбицький, який виконав багато замовлень для Києво-Печерської Лаври й у переліку робіт котрого фігурує оклад для ікони князя Володимира.

Іншою, не менш важливою знахідкою стало знайдення надгробної чеканної срібної плити із зображенням Св. Феодосія Печерського (ХП – 227, розмір 155×65). Це засвідчують документальні джерела з історії Києво-Печерської Лаври і напис в інвентарній книзі: «З печер» у 1934 р. взято». Ймовірний автор – киянин Р.Якимович чи може іноземний автор Х.Бауер (зробив раку для мощей Феодосія).

Не менш цінними є два великих срібних оклади до парних ікон Богородиці й Христа, датовані 1818 р. (ХП-232, 229; розмір відповідно 123×74,5 і 122,5×75). Вони мають вишуканий бароковий орнамент та клеймо київського майстра М.Маньковського. Відомо, що він жив у Києві, на Михайлівській вулиці, мав свою майстерню. Йому ж належить оклад ікони Св.Миколая (ХП-23, 120,5×67,4) з красивим карбованим орнаментом. Ці твори поступили до музею в 1932 р.

Оклад іншої ікони Св.Миколая російського письма (ХП-234, розмір 151,7×75) має срібну шату початку XIX ст. із клеймом майстра, гербом Новгорода – оленем. Це виріб срібних справ майстра з цього міста С.Сивохина. Для українських ікон срібне карбоване оздоблення робилося й російськими майстрами. Такими виявилася шата (ХП-244) до Охтирської ікони Богородиці, зроблена А.Тихоновичем, московським срібних справ майстром, яка була врятована у 1922 р. із Феодосіївської церкви Києво-Печерської Лаври і передана до Музею культу (на території Лаври).

Срібне оздоблення на Козельщанську ікону Богородиці має клеймо київського майстра «А.И.» першої чверті XIX ст. Взагалі в Києві на початку XIX ст. було багато вправних майстрів срібної справи. Це З.Брезгунов, Ф.Коробка. Останній працював із 1816 по 1823 р. на замовлення Києво-Печерської Лаври, зробив срібну шату до ікони собору преподобних печерських отців у 1820 р. Сама вона нещодавно була виявлена в фондах музею. Талановитим майстром

срібного цеху першої половини XIX ст. Києва був І.Вінниковський, який жив у Фролівському провулку, з 1842 р. був почесним громадянином міста. В музеї у фондах було знайдено в розломаному вигляді унікальну гробницю його роботи з датою 1831 р. (ХП-196). Остання з мощами різних святих прикрашена срібними великими пластинами (36,5×43,5; 43,5×96,5; 57×36,5) із пейзажними зображеннями київських схилів, із докладними архітектурними спорудами Ближніх та Дальніх печер, Дніпра з вітрильниками й карбованим зображенням Братської Богородиці у центрі. Це геніальні твори майстра-срібляра, котрі мають дату 1831 р. Описано було цей унікальний витвір українського мистецтва ще К.Шероцьким – істориком Києва – в його путівнику по місту 1917 р., як такий, що знаходився на той час у Богоявленському храмі Братського монастиря на Подолі (Реставратор – О.Орищак). Мистецтвознавець К.Широцький зазначав, що ці пейзажі Києва були відтворені за гравюрами київського майстра XVIII ст. І.Мигури.

З Братського монастиря (надійшли в 1934 р.) походять ще три срібні оклади кінця XVIII ст. – до ікон Благовіщення (ХП-1794), Богородиці (ХП-315) і Христа (ХП-225, 226). (Реставратор – О.Головченко). Вони були в іконостасі; досі було невідомо, що твори з Братського Богоявленського собору збереглися. Надзвичайно цінними є також ікона Братської Богородиці, її багатий оклад.

До речі, ще одна ікона в окладі Братської Богородиці XIX ст. (ХП-238) невеликого розміру (ХП-196; 41X 32) із клеймом майстра «А.И.» була взята з церкви Всіх святих на Щекавиці у 1922р. Із цієї ж церкви у 1928 р. надійшла до музею також ікона в окладі XIX ст. Іоанна Хрестителя (И-78).

Цікавим є й оклад російської, московської роботи на ікону «Успіння», датований 1867 р. із клеймом майстра «А.Ф.» (ХП-204), а також російської роботи срібний оклад XIX ст. на велику ікону св. Пантелеймона на новий зріст (розмір 109×66).

Вражає красою вишуканого карбованого орнаменту по сріблу велика ікона (розмір 131,7×75) 1813 р. Св. Миколая (ХП-228), котра була врятована з київської церкви святих апостолів Петра і Павла під час її зруйнування у 1934 р. Такою ж майстерною роботою по сріблу відзначається й оклад ікони Тихвінської Богородиці, що була врятована Д.Щербаківським у 1922 р. з Георгіївської церкви Києва.

Майстри срібних справ вкладали весь свій хист в оздоблення богородичних ікон. Це зокрема оклади до великої ікони (розмір 90×72) Богородиці Почаївської (ХП-536) та Богородиці Новокодацької (датований 1823 р.) (ХП-200).

Крім шат, у фондах знаходиться ще багато художньо оздоблених предметів для літургійного вжитку, як-то – потири (для св. причастя), дарохранильниці, блюда для хлібів, свічки тощо. Колись вони робилися в подарунок церкві за зцілення, для поминання померлих родичів, замовлялися найкращим майстрам. Тому часто вони прикрашені, крім карбованого орнаменту, ще емаллями – кольоровими зображеннями переважно різних сцен із життя Христа. Таким є, наприклад, потир (ХП-494) висотою 34 см із чудовими емаллями (розмір їх 5×4),зі

сценами «несіння Хреста», «Христос перед Пілатом», «Поцілунок Іуди». Всі вони обрамлені вишуканими карбованими віночками, а тулуб чаші прикрашено бароковим орнаментом із листя й квітів. На піддоні чаші прорізано напис проте, що вона зроблена коштом київської міщанки К.Кондратіної, подарована до церкви Миколи Набережного.

Ці поодинокі мистецькі речі вдалося врятувати завдяки самовідданим зусиллям працівників Київської інспектури охорони пам'яток, котрі в 1930-х рр. склали реєстр усіх останніх, відстоювали їх від зруйнування перед Наркоматом освіти України. Активними її членами були С.Таранушенко, П.Жолтовський, Ф.Ернст, Г.Красицький, Д.Щербаківський, завдяки яким ще у 1919 р. в лютому було створено Всеукраїнський комітет охорони пам'яток мистецтва та старовини (ВУКОПМИС). У тому ж році при Міністерстві культів було запроваджено і посаду комісара з питань охорони пам'яток церковної старовини в УНР. Було розроблено програму організації охорони історичних пам'яток культурного призначення, залучено до її виконання й священнослужителів. (Це докладно описано у виданій Інститутом історії України НАНУ книзі Нестулі О. Доля церковної старовини в Україні. – Ч. II. – К., 1995).

Все, що вони могли, зробили, врятували для музею залишки творів зі знищених уже церков, відстояли від переплавки їх «на допомогу голодуючим», зберегли для нащадків, часто жертвуючи своїм життям. А нащадки з 1920–1930-х і досі навіть не звернули уваги на ці надбання, створені талановитими поколіннями українських митців, не витягнули їх на світ божий, не реставрували, не показували своєму ж народові. Змінилися часи, президенти, політика держави, зберігачі фондів музею, «а віз і нині там».

Резюме

Статтю присвячено рідкісним пам'яткам української металопластики – окладам ікон, літургійним предметам першої половини XIX ст., котрі знаходяться у фондах Національного художнього музею України.

Вони ніколи не виставлялися, не експонувалися, не введені до наукового каталогу музею, проте за своїми високими художніми якостями становлять велику історико-мистецьку цінність.

Твори, пов'язані з історією церков та монастирів Києва, є поодинокими пам'ятками, які були врятовані під час закриття церков у 1920-х – 1930-х рр.

Крім того, вони опосередковано висвітлюють діяльність київських істориків, пам'яткоохоронців у ті важкі часи таких, як Ф.Ернст, Д.Щербаківський, М.Біляшівський, М.Макаренко.